

Քաղաքացիական հասարակությունը սոցիալ-փիլիսոփայական ճանաչողության տեսանկյունից

Աղաքայան Դիանա

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2025.2hs-138>

Հանգուցային բառեր. *պետություն, հասարակություն, ժողովրդավարություն, անհատի Ազատություն, Սոցիալական փիլիսոփայություն, քաղաքացի*

Նախաբան: Մույն հոդվածը ուսումնասիրում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարը արևմտաեվրոպական սոցիալ-փիլիսոփայական մտքի շրջանակներում՝ անդրադառնալով նրա պատմական ծագմանը, զարգացման փուլերին և սոցիալական, քաղաքական ու գաղափարական հակասություններին: Քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացվում է որպես պետության և անհատի միջև կարևոր հակակշիռ, որը կարևոր դեր է խաղում ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանման գործում: Վերլուծում է տարբեր փիլիսոփայական մոտեցումներ:

Հետազոտության նպատակը: Հետազոտության նպատակը քաղաքացիական հասարակության գաղափարի պատմական զարգացման և դրա սոցիալ-փիլիսոփայական ընկալման ուսումնասիրությունն է, որպեսզի բացահայտվեն այս երևույթի ընկալման տարբեր մոտեցումները, հասկանալու համար, թե ինչպես է քաղաքացիական հասարակությունը ձևավորվել, փոխվել և ազդեցություն ունեցել պետության և անհատի միջև հարաբերությունների վրա՝ ընդգծելով նրա կարևորությունը ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանման գործում:

Հետազոտության խնդիրները:

1. Քաղաքացիական հասարակության պատմական զարգացումը: Քաղաքացիական հասարակության գաղափարի պատմության ուսումնասիրություն՝ հին դարերից մինչև արդի ժամանակներ, տարբեր սոցիալական, քաղաքական և գաղափարական հանգամանքների ներքո, ինչը թույլ կտա հասկանալ խնդրի շուրջ առկա մոտեցումները և եզրակացությունն անել արդյունավետ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համար:

2. Հասարակության և պետության միջև հարաբերությունները: Հասարակության և պետության միջև գոյություն ունեցող փոխգործակցությունը և դրա ազդեցությունը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման վրա, արդյունքում մենք կարողանանք հասկանալ, թե ինչպես կարելի է ձևավորել քաղաքացիական հասարակություն՝ առանց բախումների պետության և հասարակության անդամների միջև:

3. Քաղաքացիական հասարակության տարբեր ընկալումների վերլուծություն սոցիալ-փիլիսոփայական տեսանկյունից: Տարբեր ընկալումների հետազոտություն արդյունքում կկարողացաք դուրս բերել, թե որ մեթոդը կնպաստի քաղաքացիական հասարակության կայացմանը:

Հետազոտության նորույթը: Հետազոտության նորույթը հոդվածում ընդգծված է որպես քաղաքացիական հասարակության գաղափարի պատմական զարգացումն ու դրա սոցիալ-փիլիսոփայական ընկալումը: Հոդվածը մանրամասն վերլուծում է՝ ինչպես է քաղաքացիական հասարակության ընկալումը փոխվել դարերի ընթացքում, այնպես էլ այն հիմնական փիլիսոփայական ավանդույթները, որոնք ազդել են դրա ձևավորման վրա: Հետազոտությունն առանձնացնում է քաղաքացիական հասարակության դերը պետության և անհատի միջև:

Արդիականությունը: Հոդվածը քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգի խորը և համապարփակ ուսումնասիրությունն է արևմտյան համատեքստում: Աշխատանքի նորույթը հետևյալն է. մանրամասն վերլուծվում է քաղաքացիական հասարակության գա-

դափարի պատմական զարգացումը մինչև մեր օրերը: Սա թույլ է տալիս ընթերցողներին հասկանալ, թե ինչպես է փոխվել քաղաքացիական հասարակության ընկալումն ու իմաստը դարերի ընթացքում, և բացահայտել հիմնական փիլիսոփայական ավանդույթներն ու մտածողներին, որոնք ազդել են դրա ձևավորման վրա և արդյունքում սոցիալ-փիլիսոփայական վերլուծությամբ հասկանալ՝ ինչպես նպաստել քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը:

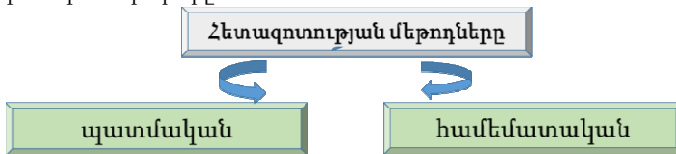
Հետազոտության տեսական նշանակությունը և գործնական նշանակությունը

Մույն հոդվածը կարևոր է ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական առումներով, քանի որ այն հիմք է տալիս քաղաքացիական հասարակության զարգացման, գործառույթի և նշանակության ավելի խոր և համակարգային ուսումնասիրության համար: Քաղաքացիական հասարակությունը, որպես պետության և անհատի միջև գոյություն ունեցող կարևոր հակակշիռ, դառնում է հանրության սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական կյանքի առանցքային բաղադրիչ, որը հնարավորություն է տալիս ըմբռնելու, թե ինչպես է հասարակությունը կազմակերպվում և ինչ կերպ է գործում ժողովրդավարությունը:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը լայն տարածում ունի աշխարհում: Շատ զարգացած երկրներում այս հայեցակարգը վաղուց օգտագործվել է պաշտոնական փաստաթղթերում և օրենքներում: Այնուամենայնիվ, «քաղաքացիական հասարակություն» տերմինն ինքնին առաջացել է համեմատաբար վերջերս՝ 19-րդ դարում՝ որպես հակակշիռ հասարակական կյանքում պետական միջամտությանը և նոր սոցիալական պայմաններում իշխանությունների ավտորիտար գործողություններին:

Հոդվածի բովանդակությունը: Հոդվածը ուսումնասիրում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարը արևմտաեվրոպական սոցիալ-փիլիսոփայական մտքի շրջանակներում՝ շեշտելով նրա պատմական ծագումը, զարգացման փուլերն ու սոցիալական, քաղաքական ու գաղափարական հակասությունները: Քաղաքացիական հասարակությունը դիտվում է որպես պետության և անհատի միջև կարևոր հակակշիռ, որը նպաստում է ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանմանը:

Հետազոտության մեթոդները: Հոդված գրելու գործընթացում օգտագործվող մեթոդները կարևոր դեր են խաղում թեմայի խորության, տեսանկյունի և վերլուծության ձևավորման գործում: Հոդվածում օգտագործված հետազոտության մեթոդները կարող են բաժանվել մի քանի հիմնական կատեգորիաների, որոնք ներառում են պատմական և համեմատական մոտեցումները: Առաջին գծապատկերում ներկայացված են առաջին հոդվածում օգտագործված հիմնական մեթոդները:

Գծապատկեր 1: Գիտական հետազոտության մեթոդները:

Պատմական մեթոդ: Հոդվածը սկսում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարի պատմական վերլուծությամբ՝ հետևելով դրա զարգացմանը հին դարերից մինչև արդի ժամանակներ: Պատմական մեթոդը հիմնված է անցյալի իրադարձությունների, գործընթացների և մարդկանց հետազոտության վրա: Այն ներառում է պատմական փաստերի հավաքում, վերլուծություն և մեկնաբանություն: Այս մեթոդի միջոցով հեղինակն ուսումնասիրում է, թե ինչպես են ձևավորվել սովյալ երևույթները, ինչ գործոններ են ազդել դրանց վրա և ինչ հետևանքներ են ունեցել:

Համեմատական մոտեցում: Մոտեցումը հիմնված է տարբեր մշակույթների, հասարակությունների կամ համակարգերի համեմատության վրա: Այն կարող է օգտագործվել տարբեր քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական համակարգերի ուսումնասիրության համար՝ հասկանալու, թե ինչպես են դրանք գործել, ինչ նմանություններ կամ տարբերություններ ունեն: Համեմատական ուսումնասիրությունները կարող են օգնել մեզ՝ բացահայտելու ընդհանուր օրինաչափությունները:

Իրական ժողովրդավարություն ապահովելու և անհատի ազատությունը պաշտպանելու համար կարևոր է, որ գոյություն ունենա ցանկացած պետական իշխանության հակալիզիո. հենց այդ դերն է խաղում քաղաքացիական հասարակությունը: Այս երևույթի փիլիսոփայական վերլուծությունն ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն:

«Քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը առանցքային տարր է տարբեր ոլորտներում, ինչպիսիք են փիլիսոփայությունը և սոցիոլոգիան, սակայն դրա իմաստը հաճախ մնում է ոչ այնքան պարզ և երկիմաստ: Պետք է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ «քաղաքացիական հասարակություն» հասկացության և «հասարակություն» հասկացության միջև կան էական տարբերություններ՝ չնայած նրանց միջև ակնհայտ կապին: Քաղաքացիական հասարակությունը ծագում է հասարակության զարգացման որոշակի փուլում, երբ մարդկանց միջև որոշակի հարաբերություններ են հաստատվում: Այսպիսով, «քաղաքացիական» ածականը կրում է կոնկրետ և հստակ բովանդակություն, չնայած այն կարող է որոշակիորեն անորոշ լինել:

Բաժին 1. Քաղաքացիական հասարակության հասկացության ընկալումները պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում: «Քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունը պատմականորեն արտացոլում է բոլոր դարաշրջանների և մշակույթների մտածող մարդկանց ցանկությունը՝ ստեղծելու հասարակության և պետության իդեալական մոդել՝ հիմնված բանականության, ազատության, բարեկեցության և արդարության վրա: Առաջին նկատումն ներկայացված են քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը նպաստող սկզբունքները:

**Քաղաքացիական հասարակության
Կենտրոնական սկզբունքը հարգանքն է
անհատի, նրա իրավունքների և
ազատությունների նկատմամբ:**

Նկար 1. Քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը նպաստող սկզբունքները:

Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակությունը հակադրվում է ոչ միայն քաղաքացիական որակների բացակայությանը, այլ իր անդամների հասարակական և անձնական կյանքի նկատմամբ բռնության, ճնշման և պետական վերահսկողության հասարակությանը:

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և դրա հայեցակարգի մշակման պատմական ուղին ուղեկցվել է սոցիալական, քաղաքական և գաղափարական սուր հակասություններով: Փիլիսոփայական մտածողության եվրոպական ավանդույթում քաղաքացիական հասարակության ուսումնասիրությունն իր արմատներով գնում է հին դարաշրջան: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի Արիստոտելի այն գաղափարը, որ քաղաքացիական հասարակությունը ձևավորվում է քաղաքացիների ամբողջության կողմից և ներկայացնում է ինչպես բարբարոսների, այնպես էլ բռնապետության հակառակը: Կարևոր է նաև պետության ձևավորման մեջ մարդու քաղաքական բնույթի էվոլյուցիան ավարտելու նրա հայեցակարգը:

Անտիկ շրջանի մտածողները հիմք են վերցրել քաղաքացիական հասարակության

վերլուծության բնական-իրավական մոտեցումը՝ պետությունը և հասարակությունը համարելով մեկ ամբողջություն: Մինչև 18-րդ դարը նրանց միջև հստակ տարբերակում չկար, քանի որ պետությունը դիտվում էր որպես հասարակության կազմակերպման ձև: Հետագայում տեսաբանները սկսեցին տեսնել երկուսի միջև եղած տարբերությունը և հասկացան, որ դրանք փոխկապակցված մասեր են:

Իմանուել Կանտը ներկայացնում է քաղաքացիական հասարակության հիմքերի փոփոխական և իրավական բնույթագրերը, որոնք այն առանձնացնում են պետությունից: Նա շեշտում է, որ մարդը պատասխանատու է իր գործողությունների համար և ինքնուրույն է ստեղծում իր միջավայրը: Մարդկանց շահերի փոխազդեցությունը և դրանց պաշտպանությունը խթանում են ինքնակատարելագործման գործընթացը: Օրենքով Ապահովված ազատությունը առանցքային դեր է խաղում մարդու զարգացման և նրա մարդկային արժանապատվության պահպանման գործում [1, 95]:

Քաղաքացիական հասարակության էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել Կանտի այն պոստուլատը, որ հասարակությունը չպետք է ճնշի անհատի անհատականությունն ու անձնական շահերը, եթե նա չի խախտում օրենքները: Անձնական շահերի մրցակցությունը կարևոր դեր է խաղում անհատի և հասարակության զարգացման գործում: Կանտը կարծում է, որ անհատների միջև անտագոնիզմը խթանում է նրանց ինքնազարգացումը, և դա ազդում է պետությունների միջև հարաբերությունների վրա՝ կոչ անելով հասնել համընդհանուր իրավական քաղաքացիական հասարակության՝ որպես մարդկության առջև դրված կարևոր խնդիրներից մեկը:

Հաշվի առնելով Կանտի փոփոխությունը՝ Վիլհելմ Հումբոլդտը օրինակներով ցույց տվեց քաղաքացիական հասարակության և պետության միջև հակասությունները: Նա հավատում էր, որ քաղաքացիական հասարակությունը ձևավորվում է անհատների կողմից և ներառում է բնական և ընդհանուր իրավունքը, ինչպես նաև հենց մարդուն: Մինչդեռ պետությունը բաղկացած է պետական ինստիտուտներից, դրական օրենքից և քաղաքացուց՝ ի տարբերություն քաղաքացիական հասարակության:

Այսպիսով, լուսավորության դարաշրջանի փոփոխաները տարբերակում էին քաղաքացիական հասարակությունը իրական պետությունից և դրա կառավարման ձևերից: Նրանք պաշտպանում էին սոցիալական պայմանագրի տեսությունը, ըստ որի՝ օրինական էր այն կառավարությունը, որին կամավոր ենթարկվում էին բոլոր քաղաքացիները: Միևնույն ժամանակ նրանք գիտակցում էին, որ իրական պետությունը հակված է ճնշել քաղաքացիական հասարակությանը: Հետևաբար, քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգը ներառում էր պայմանագրի տարրեր, քաղաքացիների շահերի հաշվառում և իրականացում:

Լուսավորության ժամանակ «քաղաքակրթություն» հասկացությունը լայնորեն տարածվեց, և քաղաքացիական հասարակությանը նվիրված ուսումնասիրություններում կարելի է տեսնել հստակ քաղաքակրթական դրդապատճառ՝ արևմտյան հասարակության հակադրությունը Արևելյան բռնապետությանը, բարբարոսական «ոչ քաղաքակրթությանը» և ոչ եվրոպական սոցիալական ձևերի բոլոր դրսևորումներին: Օրինակ՝ 18-րդ դարի շոտլանդացի փոփոխող Ադամ Ֆերգյուսոնը քաղաքացիական հասարակությունը բնորոշեց որպես «քաղաքակրթ», որը մարդկության առաջընթացի մի փուլ է [2, 107]: Ըստ Ֆերգյուսոնի՝ քաղաքացիական հասարակության մեծ նպատակը անհատների երջանկությունն է: Ի վերջո, ինչպես կարող է լինել հասարակության բարգավաճումը, եթե նրա յուրաքանչյուր անդամ դժբախտ է:

Քաղաքացիական հասարակությունը և քաղաքացիությունը սերտորեն կապված են միմյանց հետ, քանի որ դրանք սահմանում են անհատի դերը որպես որոշակի համայնքի անդամ, որը համագործակցում է պետության հետ: Ըստ Հեգելի՝ քաղաքացիական հասարա-

կության զարգացումը հնարավոր է միայն պետության՝ որպես դրա հիմքի առկայության դեպքում: Նա շեշտում էր պետության կարևորությունը՝ դրանում տեսնելով համընդհանուր նյութական և հոգևոր սկզբունքի գաղափարի մարմնացումը և նրան առաջնահերթություն էր տալիս քաղաքացիական հասարակությանը [3, 228]:

Հետագայում Կառլ Մարքսը և Ֆրիդրիխ Էնգելսը մերժեցին Հեգելի գաղափարը քաղաքացիական հասարակության հանդեպ պետության գերակայության մասին և նախընտրեցին պատմությունը հասկանալու նյութապաշտական մոտեցումը: Մարքսը կարծում էր, որ քաղաքացիական հասարակությունը արտադրական հարաբերությունների ամբողջությունն է, մինչդեռ պետությունը դասի քաղաքական գերակայության գործիք է, որը վերահսկում է արտադրության միջոցները: Այդ պատճառով Մարքսը քաղաքացիական հասարակությունը կապեց հասարակության բազայի հետ, որտեղ պետությունը, իրավունքը, բարոյականությունը, արվեստը և կրոնը դիտվում էին որպես հավելումներ: Արդյունքում քաղաքացիական հասարակություն հասկացությունը բաժանվեց և գրկվեց իր ինքնուրույնությունից: Սա հանգեցրեց նրան, որ օրթոդոքսալ մարքսիզմ-լենինիզմը և սովետական սոցիալական և հումանիտար գիտությունը կարևորություն չտվեցին քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգին, ինչը համապատասխանում էր տոտալիտար ռեժիմի խնդիրներին [4.13]:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը, որպես պետությունից անկախ հատուկ ոլորտ, Եվրոպայում հայտնի դարձավ ֆրանսիացի սոցիոլոգ և քաղաքական գործիչ Ալեքսիս Դե Թոկվիլի աշխատանքի շնորհիվ: Նա ընդգծել է սեփական ուժով համայնքների ձևավորման կարևորությունը, որտեղ սերմանվում է հարգանք ազատության, հավասարության և քաղաքացիության նկատմամբ [5, 234]: Թոկվիլը նաև ուշադրություն է հրավիրել անկախ մամուլի և քաղաքական ասոցիացիաների դերի վրա, որոնք նպաստում են քաղաքացիական ինքնագիտակցության զարգացմանը և քաղաքացիական հասարակության ամրապնդմանը: Այսպիսով, նա ճանաչեց քաղաքացիական հասարակության մեջ քաղաքական տարրի կարևորությունը, որն անհրաժեշտ է ժողովրդավարական համակարգի համար:

18-19-րդ դարերում բնական իրավունքի, սոցիալական պայմանագրի և իշխանությունների տարանջատման հասկացությունների գործնական մարմնավորումը ոչ միայն նպաստեց իրավական պետության ձևավորմանը, այլև քաղաքական և իրավական տարածքի և քաղաքացիական հասարակության ստեղծմանը: 19-րդ դարում բնական իրավունքի, սոցիալական պայմանագրի և իշխանությունների տարանջատման հայեցակարգերի գործնական մարմնացումը ոչ միայն նպաստեց իրավական պետության ձևավորմանը, այլև քաղաքական և իրավական տարածքի և քաղաքացիական հասարակության ստեղծմանը: Արդյունքում ակնհայտ դարձավ, որ հասարակությունն իր ծրագրերը կարող է իրականացնել միայն պետական իշխանության հետ մրցակցելու ունակ ինստիտուտների և կառույցների առկայության դեպքում: Քաղաքական համակարգը և քաղաքացիական հասարակությունը այդ ժամանակ դառնում էին հենց այդ ինստիտուտները:

Քաղաքացիական հասարակությունն օգնում է ամրապնդել ժողովրդավարությունը [11, 42]: Այն չի բխում կապիտալիստական առաջընթացից, թեև վերջինս նպաստում է դրա ամրապնդմանը: Դրա առաջացման համար անհրաժեշտ են պետական իշխանության կողմից դրսևորվող քաղաքականություն և մասնավոր անձանց վարքագծի որոշակի նորմեր: Քաղաքականությունը թափանցում է հասարակական կյանք և ձևավորում քաղաքացիական հասարակության հասարակական կերպար ուժային հարաբերությունների միջոցով:

XIX-XX դարի սկզբին քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգի զարգացման ամենակարևոր արդյունքը նրա կարգավիճակի ճանաչումն էր՝ որպես առանձին սոցիալական սուբյեկտ: Մշակվել է Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգի հիմնական տեսական հիմքը, ինչը նշանակում էր քաղաքացիական հասարակության դասական տեսության ի հայտ գալը:

Բաժին 2. Քաղաքացիական հասարակություն հասկացության ժամանակակից ընկալումը: Քաղաքացիական հասարակության ժամանակակից տեսությունները արտացոլում են նոր սոցիալական իրականություն, որտեղ քաղաքացիական հասարակության գաղափարը պարզապես տեսական կառուցվածք չէ, այլ դառնում է ամենօրյա գիտակցության մաս: Հետմոդեռնիզմի փիլիսոփայությունը սոցիալական կյանքը և քաղաքացիական հասարակությունը դիտարկում է հաղորդակցության վրա հիմնված միջուկային փոխազդեցության ուսպնյակի միջոցով: Կարևոր հարց է դառնում անհատի և հասարակության հարաբերակցությունը, որը բացահայտվում է քաղաքացիական հասարակության և պետության փոխգործակցության միջոցով:

Ժամանակակից հեղինակները չեն անտեսում քաղաքացիական հասարակության դասական տեսության սկզբունքները, այլ ավելի շուտ ուսումնասիրում են դրանք նոր ձևերով՝ օգտագործելով նոր հասկացություններ: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում սոցիալական պետության համատեքստում քաղաքացիական իրավունքների վերանայմանը: Հնդհանուր կետերից մեկը կոնսենսուսի գաղափարն էր, որը ներկայացնում է սոցիալական պայմանագրի փոփոխված ընկալումը և ենթադրում է պետության ավելի ակտիվ սոցիալական դեր: Այս գաղափարը, որը հայտնի է նաև որպես կոնսենսուս, բխում է այն բանից, թե ինչպես է պետությունը գործում սոցիալական ոլորտում:

Յուրգեն Հաբերմասը քաղաքացիական հասարակությունը սահմանում է որպես սոցիալական ոլորտում տեղի ունեցող բոլոր իրադարձությունների հիմք: Նա դա տեսնում է որպես հաղորդակցության տարածք, որտեղ ձևավորվում է ընդհանուր սոցիալական աշխարհի բոլոր սուբյեկտների համար, որում զարգանում և հաստատվում են գաղափարներ, իդեալներ և արժեքներ: Այսպիսով, նա առաջարկում է քաղաքացիական հասարակության նոր տեսակ՝ «բազմակարծիք, արդյունավետ և պատասխանատու», որն ազատված քաղաքականությունից և ենթակա չէ «պետություն – հասարակություն» փոխհարաբերությունների տրամաբանությանը:

Յ. Հաբերմասը կոչ է անում օգտագործել հաղորդակցական գործողություն առկա սոցիալական պրակտիկան վերլուծելու նպատակով նոր մոտեցումներ և նորարարություններ սահմանելու համար: Նա կարծում է, որ ազատ դիսկուրսը կարող է հանգեցնել ընդհանուր համաձայնության կյանքի հիմնական հարցերի շուրջ, ինչպիսիք են նորմերը, արժեքները և նպատակները: Հաղորդակցական գործողությունների տեսությունը Հաբերմասին թույլ է տալիս տեսնել ժողովրդավարական վերափոխումների դրական հետևանքներ և ձգտել սոցիալական կոնսենսուսի հաստատմանը ռացիոնալ դիսկուրսի միջոցով, որում յուրաքանչյուր մասնակից փորձում է համատեղել իր շահերը ընդհանուր ստանդարտների հետ: Հաբերմասի այս զարգացումը կարևոր մեթոդաբանական մոտեցում է քաղաքացիական հասարակության ուսումնասիրության գործում:

Ֆրանսիացի մտածող Միշել Ֆուկոն, ով ուսումնասիրում էր պոստմոդեռնիզմի փիլիսոփայությունը, հանդես էր գալիս որպես Յուրգեն Հաբերմասի հակառակ տեսակետ հայտնող: Նա կարծում էր, որ քաղաքացիական հասարակության մեջ համընդհանուր համաձայնության հասնելու հնարավորություն չկա, կոնսենսուսի գաղափարը չի համապատասխանում ժողովրդավարական սկզբունքներին [10.127-136]: Ֆուկոն մերժեց իշխանության ավանդական ընկալումը որպես ամենակարող և տոտալ՝ հնարավորություն տալով մեկին կառավարել շատերին: Նա նկարագրում էր իշխանության նոր տեսակը որպես կարգապահական մեխանիզմ: Նրա կարծիքով, քաղաքացիական հասարակության այնպիսի բնութագրերը, ինչպիսիք են հասարակության սուբյեկտների ինքնավարությունը և համերաշխությունը, իրենց տեղը գիշում են կարգապահական վերահսկողության մեթոդներին, որոնք միշտ չէ, որ թափանցիկ են: Ֆուկոն կարծում էր, որ հասարակությունը պետք է ուղիներ փնտրի իշխանության համատեքստում իր հնարավորություններն իրականացնելու համար: Հստ իր

հայեցակարգի՝ քաղաքացիական հասարակությունը կարգապահական տիպի հասարակություն է:

Քաղաքացիական հասարակության ժամանակակից լիբերալ մոդելը, տրված է Քեմբրիջի համալսարանի պրոֆեսոր Էռնեստ Գելների կողմից, այն բաղկացած է մի շարք ոչ կառավարական հաստատությունների առկայությունից, որոնք ունակ են գործել պետությունից անկախ և միևնույն ժամանակ խաղալ միջնորդի դեր հիմնական շահերի խմբերի միջև [9.108]: Այս հաստատությունները կարող են լինել ոչ պետական: Քաղաքացիական հասարակությունը հիմնված է քաղաքականության, տնտեսության և սոցիալական ոլորտի տարանջատման սկզբունքի վրա՝ Քաղաքացիական հասարակությանը նեղ իմաստով անկախ սոցիալական ոլորտ է, որը առանձնացված է պետության ազդեցությունից: Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման հիմնական սկզբունքներից է, որ այն հակված է իշխանության կառույցների կողմից հասարակության գործերին չմիջամտելուն:

Ըստ Գելների, քաղաքականության և տնտեսագիտության տարանջատումը քաղաքացիական հասարակության և ավանդապաշտի հիմնական տարբերությունն է [8, 25]: Նա շարունակում է Արիստոտելի, Լոկի և Շեգելի ավանդույթը՝ պնդելով, որ մասնավոր սեփականությունը ծառայում է որպես քաղաքացիական հասարակության հիմք: Բացի այդ, քաղաքացիական հասարակության կարևոր հիմքը քաղաքացիական պարտքի և հանդուրժողականության զգացումն է, որը սահմանում է մարդու ժամանակակից տեսակը, որը Գելները նկարագրել է որպես «մոդուլային»:

Քաղաքացիական հասարակության մեջ ժամանակակից մարդը պետք է ունենա «մոդուլարության» առանձնահատկություններ՝ առկա ինստիտուտներին և ասոցիացիաներին հեշտությամբ ինտեգրվելու ունակություն, ժամանակավորապես մասնակցել դրանց և ազատորեն լքել դրանք: Գելների մոտեցումը շեշտում է քաղաքացիական հասարակության կարևորությունը՝ որպես ժամանակակից հասարակության մեջ անհատի ազատության հիմք: Նա կարծում է, որ քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգն ավելի կառուցողական և օգտակար է, քան ժողովրդավարություն հասկացությունը: Նրա տեսությունը քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացնում է որպես դինամիկ կառույց, որը կարող է ռացիոնալ բարելավվել մարդու մոդուլարության շնորհիվ:

Ժամանակակից քաղաքացիական հասարակության ամենակարևոր հասկացություններից մեկը ձևակերպել են ամերիկացի երկու պրոֆեսորներ՝ սոցիոլոգ Էնդրյու Արատոն և քաղաքագետ Ջին Քոենը [10, 7]: Նրանք քաղաքացիական հասարակությունը սահմանում են որպես տնտեսության և պետության միջև փոխգործակցության ոլորտ, որն իր մեջ ներառում է սերտ հարաբերություններ ընտանիքի, սոցիալական ասոցիացիաների, սոցիալական շարժումների և հանրային հաղորդակցության տարբեր ձևերի: Ժամանակակից քաղաքացիական հասարակությունը դերերի, վարքի ձևերի, նորմերի, իրավասության ոլորտների, կայսրության ձևերի և կազմակերպչական հաղորդակցության աշխարհ է: Նրա խնդիրն է ոչ թե վերահսկել տնտեսական բաշխումը կամ իշխանական կառույցները, այլ ազդել այդ գործընթացների վրա: Այն պետության վրա ազդում է ազատ մտավոր քննարկումների և Ժողովրդավարական կազմակերպությունների միջոցով, այլ ոչ թե հակադրվում է դրան [14, 41]:

Հետազոտության առանձին թեմա է քաղաքացիական հասարակության վերլուծությունը՝ օգտագործելով սոցիալական կապիտալի հայեցակարգը: Ամերիկացի սոցիոլոգ Ռոբերտ Պուտնամը սոցիալական կապիտալը դիտարկում է որպես քաղաքացիական հասարակության ձևավորման և գործունեության հիմք, որը նա տեսնում է որպես քաղաքացիների կոսմոսի և ընդհանուր նպատակներին ուղղված վարք: Նա կարծում է, որ մարդկանց հորիզոնական կամավոր միավորումները կարող են խթանել համագործակցությունը և օգնել կոլեկտիվ խնդիրների լուծմանը: Պուտնամի կարծիքով՝ հորիզոնական կապերը նպաստում են քաղաքացիական ոգու, համերաշխության և վստահության զարգացմանը: Նրա հետազո-

տության արդյունքները ցույց են տալիս, որ քաղաքացիները, մասնակցելով քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին և կուտակելով սոցիալական Կապիտալ, կարող են այն օգտագործել պետության կառավարման մեջ ժողովրդավարական սկզբունքների ամրապնդման համար:

Սոցիալական կապիտալի հայեցակարգի իր մեկնաբանության մեջ Ֆրենսիս Ֆուկույաման շեշտում է հասարակության և պետության միջև կարևոր փոխգործակցությունը [12, 30]: Սոցիալական կապիտալի մասին իր հոդվածում նա այն սահմանում է որպես հաստատված ոչ ֆորմալ նորմեր, որոնք նպաստում են մարդկանց միջև համագործակցությանը: Նա ուշադրություն է հրավիրում պետության դերի վրա սոցիալական կապիտալի ձևավորման գործում, որն ընկած է քաղաքացիական հասարակության հիմքում: Ֆուկույաման նաև ընդգծում է, որ պետության ազդեցությունը հասարակության վրա կարող է լինել ինչպես կործանարար, այնպես էլ կառուցողական՝ կախված այդ փոխգործակցության բնույթից:

20-րդ դարի զարգացումները ցույց տվեցին, որ չնայած պետական ինստիտուտների օգնությամբ քաղաքացիական հասարակության ինքնակարգավորման մեխանիզմները ճնշելու հանրային իշխանության մենաշնորհների ցանկությանը, ինքնակարգավորվող ուժն ավելի ուժեղ էր: Այն դեպքերում, երբ ինքնակարգավորման մեխանիզմները բավականաչափ զարգացած էին, պետությունը, գործելով որպես քաղաքացիական հասարակության մաս, սկսեց կարգավորել հանրային հարաբերությունները մասնավոր շահերի պաշտպանության, հանրային իշխանության տարանջատման և ինքնակարգավորման պաշտպանական մեխանիզմների ստեղծման համար [13, 1-424]: Միևնույն ժամանակ, այն երկրներում, որտեղ պետությունը ճնշում էր քաղաքացիական հասարակությունը (Օրինակ՝ Գերմանիայում և Ռուսաստանում) և ինքնակարգավորման մեխանիզմները թերզարգացած էին, կենտրոնացված հանրային իշխանության համադրությունը պետական ապարատի հետ հանգեցրեց քաղաքացիական հասարակության ճնշմանը և տոտալիտար համակարգերի առաջացմանը:

Այսպիսով, սոցիալ-փիլիսոփայական մտքի մեջ դրված քաղաքացիական հասարակության գաղափարը զարգացման երկար ճանապարհ է անցել, որը հանգեցրել է քաղաքացիական հասարակության ամբողջական հայեցակարգի ձևավորմանը [6, 11-12]: Քաղաքացիական հասարակության եվրոպական մոդելը հիմնված է տնտեսության մեջ շուկայական հարաբերությունների, հանրային ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների ճանաչման և պաշտպանության, օրենքի նկատմամբ հարգանքի, իշխանությունների հրապարակայնության և թափանցիկության, ընտրողների առջև նրա պատասխանատվության, ինչպես նաև անհատի ակտիվ դերի վրա:

Հետազոտության վերլուծությունը, արդյունքները: Այս հոդվածը կենտրոնանում է քաղաքացիական հասարակության պատմական և սոցիալ-փիլիսոփայական զարգացման վրա, ինչպես նաև դրա կարևորությունը վրա պետության և անհատի միջև հարաբերություններում: Քաղաքացիական հասարակությունը դիտվում է որպես ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանման կարևոր բաղադրիչ, որը կարող է հակակշիռ հանդիսանալ պետական իշխանության նկատմամբ:

Հոդվածում մանրամասնորեն ուսումնասիրել ենք քաղաքացիական հասարակության գաղափարի պատմական զարգացումը և սոցիալ-փիլիսոփայական ընկալումը արևմտաեվրոպական մտքի շրջանակներում: Հետազոտությունը ընդգծում է քաղաքացիական հասարակության կարևորությունը պետության և անհատի միջև հարաբերություններում, ինչպես նաև նրա դերը ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանման գործում: Բացահայտվում են Արևմուտքի ժամանակակից սոցիալական փիլիսոփայության մեջ քաղաքացիական հասարակության երևույթը հասկանալու տարբեր մոտեցումները:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածը հանգամանորեն վերլուծում է քաղաքացիական հասարակության գաղափարը, նրա պատմական զարգացումը և սոցիալ-փիլիսոփայական ընկալումները, որոնք ձևավորել են այս երևույթի շուրջ առկա քննարկումները: Քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացվում է որպես պետության և անհատի միջև կարևոր հակակշիռ, որն ապահովում է ժողովրդավարության և անհատի ազատության պահպանման անհրաժեշտ պայմանները:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2025.2hs-138>

Գրականություն

1. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения на немецком и русском языках. Москва, 1994, т. 1, с. 95.
2. Фергюссон А. Опыт истории гражданского общества // Пер. с англ.; под ред. М.А. Абрамова. Москва, 2000, с. 32, с. 107.
3. Гегель Г. Философия права. Москва, 1990, с. 228.
4. Маркс К. К критике политической экономии, т. 13.
5. Токвиль А. Демократия в Америке. Москва, 1992, с. 234.
6. Гужавина Т.А. Социально-философские основания гражданского общества (общетеоретические подходы и региональная практика), Архангельск, 2011, с. 11-12.
7. Флибверг Х. и Фуко. Социологические исследования, 2000, № 2, с. 127-136.
8. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. Москва, 2004, с. 25.
9. Геллнер Э. Указ. соч., с. 108.
10. Козн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Москва, 2003, с. 7.
11. Четвернин В. Демократическое конституционное государство: введение в теорию. Москва, 2003, с. 42.
12. Fukuyama F. Social Capital and Civil Society (The Institute of Public Policy George Mason University), 1999, p.30.
13. Robert C., Nancy L. Civil Society and Government, 2021, p. 1-424.
14. Blomberg F. The Bright & Dark Sides of Civil Society-Democratic Consolidation and Regime Hybridity in Divided Societies. Frankfurt, 2012, p.41.

Гражданское общество с точки зрения социально-философского познания

Агабян Диана

Резюме

Ключевые слова: государство, общество, демократия, свобода личности, социальная философия, гражданин

В статье рассматривается идея гражданского общества в контексте западноевропейской социально-философской мысли, прослеживаются её исторические корни, этапы развития, а также анализируются социальные, политические и идеологические противоречия, сопровождавшие формирование данного концепта. Гражданское общество представлено как важный противовес между государством и личностью, играющий важную роль в сохранении демократии и индивидуальной свободы. В статье анализируются различные философские подходы, рассматриваются проблемы, с которыми сталкивается гражданское общество, раскрывая различные интерпретации гражданского общества в современной западной социальной философии. Данная статья важна как с теоретической, так и с практической точки зрения, поскольку она закладывает основу для более глубокого и систематического изучения развития, функционирования и значения гражданского общества. Гражданское общество, как важный противовес между государством и личностью, становится ключевым компонентом социальной, политической и экономической жизни общества, что дает возможность понять, как устроено общество и как функционирует демократия. Анализ взаимодействия институтов гражданского общества позволяет выявить структурные механизмы, определяющие устойчивость демократических процессов и динамику социальных трансформаций в условиях современных политических изменений.

Civil Society from the Perspective of Socio-philosophical Cognition

Aghabalyan Diana

Summary

Key words: state, society, democracy, individual freedom, social philosophy, citizen

The following article examines the idea of civil society within the framework of Western European socio-philosophical thought, reflecting on its historical origins, stages of development, and social, political, and ideological contradictions. Civil society is presented as a vital counterbalance between the state and the individual, playing a key role in safeguarding democracy and protecting individual freedom. The article also explores a range of philosophical perspectives on this relationship along with the challenges facing civil society by examining its origins in Western European social-philosophical thought. In addition, it uncovers different interpretations of civil society in modern Western social philosophy. This article is important both theoretically and practically, as it provides a basis for a deeper and more systematic study of the development, function and significance of civil society. Civil society, in its turn, becomes a key component of the social, political and economic life of society, providing an opportunity to understand how society and democracy function. Analyzing civil society institutions reveals mechanisms shaping democratic stability and social transformation amid political change.

Ներկայացվել է 11. 02. 2025 թ.

Գրախոսվել է 13. 03. 2025 թ.

Ընդունվել է տպագրության 26. 11. 2025 թ.